

Η οικονομία του πολέμου και ο πόλεμος της οικονομίας

Σ τον Πόλεμο του Κόλπου η οικονομική διάσταση ήταν σχεδόν προφανής: ήταν ένας πόλεμος για το πετρέλαιο¹. Στην αμερικανο-ευρωπαϊκή επιδρομή κατά της Γιουγκοσλαβίας τα πράγματα δεν είναι τόσο εξόφθαλμα. Ωστόσο και εδώ η οικονομική παράμετρος είναι ισχυρότατη —αν όχι καθοριστική.

Σ' αυτό το συμπέρασμα μας οδηγεί η γνωστή θέση του Κλαούζεβιτς ότι «ο πόλεμος είναι συνέχιση της πολιτικής με άλλα βίαια μέσα» και η επίσης γνωστή τοποθέτηση του μαρξισμού ότι η πολιτική είναι, σε τελευταία ανάλυση, «συμπυκνωμένη έκφραση της οικονομίας»². Σ' αυτό μας οδηγεί επίσης η έλλειψη κάθε ίχνους σοβαρότητας των απόψεων που αποδίδουν τους βομβαρδισμούς της Γιουγκοσλαβίας στην «προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», στη «σωτηρία των Αλβανόφωνων του Κοσσυφοπεδίου», στην «επίθεση κατά της Ορθοδοξίας» ή «στον παραλογισμό και τη διαστρέφηση των γερακιών του ΝΑΤΟ». Σ' αυτό, τέλος, μας οδηγεί και η ανεπάρκεια αρκετών ερμηνειών του πολέμου (π.χ. εθνοτικές-πολιτισμικές-θρησκευτικές διαφορές, γεωπολιτικές αντιπαραθέσεις για την ηγεμονία, εξάλειψη της γιουγκοσλαβικής «ανορθογραφίας»), που προσεγγίζουν βεβαίως κρίσιμες πλευρές του προβλήματος, αδυνατούν όμως να εξηγήσουν μερικά καιρία χαρακτηριστικά του, όπως η επιμονή για δύο και πάνω μήνες, η δολοφονική μανία κατά των αμάχων, η συστηματική καταστροφή της παραγωγικής-οικονομικής υποδομής της Γιουγκοσλαβίας, η «πολεμική μετάλλαξη» της σοσιαλδημοκρατίας και μεγάλου τμήματος της Αριστεράς, η συμπίεση ΗΠΑ-Ε.Ε. κ.λπ.

Ορισμένα κεντρικά στοιχεία της επιδρομής κατά της Γιουγκοσλαβίας μας βοηθούν να έρθουμε πιο κοντά στην «οικονομική λογική» αυτού του «πολέμου».

α. Ο «πόλεμος αυτός συνοδεύτηκε από μια ανοδική πορεία των οικονομικών δεικτών στις καπιταλιστικές χώρες και ιδιαίτερα των δεικτών του χρηματιστηρίου.

«Πρωταγωνιστές» αυτού του άλματος είναι οι πολεμικές βιομηχανίες και άλλες «ειρηνικές» επιχειρήσεις που εμπλέκονται με οποιονδήποτε τρόπο στην παραγωγή προϊόντων χρήσιμων για τα κάθε λογής οπλικά συστήματα. Επίσης οι επιχειρήσεις (π.χ. κατασκευαστικές) που προσδοκούν πολλά από την «ανασυγκρότηση των κατεστραμμένων βαλκανικών οικονομιών» (κυρίως της γιουγκοσλαβικής). Ωστόσο, αυτό το άλμα (θα εξηγηθεί στη

Ο Βασίλης Μηνιακάκης είναι μέλος της Συντακτικής Επιτροπής της *Ουτοπίας*

συνέχεια για ποιο λόγο) συμπαρασύρει το σύνολο της καπιταλιστικής οικονομίας στις χώρες της «δημοκρατικής» Δύσης.

Έτσι, εν μέσω πολέμου, η μετοχή της Raytheon, της τρίτης σε μέγεθος πολεμικής βιομηχανίας των ΗΠΑ και παραγωγού των πυραύλων Τόμαχοκ και Πάτριος, έχει ενισχυθεί κατά 100% σε σχέση με τα τέλη του 1998. Ανοδικά κινήθηκαν επίσης η General Electric (συμμετέχει στην παραγωγή των Κρουζ-Τόμαχοκ), η British Aerospace (κατά 20% - κατασκευάστρια των αεροσκαφών Τορνέντο), η Daimler-Chrysler (θυγατρική της οποίας είναι η πολεμική βιομηχανία Daimler-Chrysler Aerospace-DASA). Ακόμη περισσότερα κέρδη, εννοείται, «υπόσχονται» η συνέχιση των βομβαρδισμών, η έναρξη χειρσαίων επιχειρήσεων (θα τετραπλασιάσει το κόστος του πολέμου), τα πρόσθετα πολεμικά κονδύλια που ενέκριναν πρόσφατα οι αμερικανικές αρχές, τα νέα κονδύλια που θα διατεθούν για την αναπλήρωση των πολεμικών «προϊόντων» που καταναλώθηκαν στη Γιουγκοσλαβία (πύραυλοι, αεροπλάνα κ.λπ.), η συνέχιση από τον Κλίντον του ρηγανικού σχεδίου που είχε ονομαστεί «Πόλεμος των Άστρων» (υπό την επωνυμία, τώρα, «Εθνική Πυραυλική Άμυνα» και με κόστος 10,5 δισ. δολάρια)³. Για όλα αυτά τα προϊόντα πελάτης-καταναλωτής είναι κυρίως το κράτος. Πράγμα που σημαίνει ότι τα εν λόγω κέρδη προέρχονται από τους κρατικούς προϋπολογισμούς — για την ακρίβεια, από την «πολεμική αφαίμαξη» του εισοδήματος των εργαζομένων. Εξ ου και η κυνική δήλωση βρετανών αναλυτών: «Θα υπάρξει», λένε, «μια φορολογική επιβάρυνση για να καλυφθούν τα έξοδα του πολέμου». Για τους έλληνες εργαζόμενους αυτή η επιβάρυνση προβλέπεται ιδιαίτερα «τσουχτερή», αν συνυπολογίσουμε το νέο εξοπλιστικό πρόγραμμα-μαμούθ των 16 τρισ. δραχμών που προωθεί η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ.

β. Ο «πόλεμος» αυτός χαρακτηρίζεται από μια άνευ προηγουμένου, όσο και συστηματική καταστροφή της παραγωγικής-οικονομικής υποδομής της Γιουγκοσλαβίας. Μέσα σε ένα μόνο μήνα βομβαρδισμών, οι νατοϊκοί «προστάτες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» είχαν... κατορθώσει να δολοφονήσουν 1.000 αμάχους (ανάμεσά τους και 13 παιδιά) και να τραυματίσουν σοβαρά άλλους 4.500 ανθρώπους· να καταστρέψουν ολικά ή μερικά τις 30 από τις 33 γέφυρες της Γιουγκοσλαβίας, 16 σιδηροδρομικές αρτηρίες, 6 κεντρικές οδικές και μεταφορικές αρτηρίες· να ισοπεδώσουν 51 εργοστάσια (ανάμεσά τους και την αυτοκινητοβιομηχανία Ζάσταβα, τη φαρμακοβιομηχανία Γκαλένικα, το βιομηχανικό σύμπλεγμα Ντβάντεσετ Πρβς Μάι κ.λπ.)· να καταστρέψουν πολλές αποθήκες τροφίμων, διυλιστήρια και αποθήκες καυσίμων, κεντρικούς αγωγούς ύδρευσης, σταθμούς παραγωγής και δίκτυα διανομής ηλεκτρικής ενέργειας, αγροτικές καλλιέργειες· να αφήσουν 600.000 άτομα με παντελή έλλειψη νερού (άλλο 1 εκατομμύριο αντιμετωπίζει λειψυδρία), 500.000 χωρίς δουλειά και περίπου 2 εκατομμύρια με σοβαρά προβλήματα επιβίωσης· να δημιουργήσουν τεράστιες και πιεστικές πληθυσμιακές μετακινήσεις⁴. Κι όλα αυτά μόνο στον πρώτο μήνα! Ο απολογισμός αυτός θυμίζει, χωρίς αμφιβολία, βιβλική καταστροφή παραγωγικών δυνάμεων.

γ. Ο «πόλεμος» —πριν καν τελειώσει— χαρακτηρίστηκε και από τις πολυποίκιλες «πρωτοβουλίες για την ανοικοδόμηση των Βαλκανίων», τα νέα «σχέδια Μαρσαλ» κ.λπ. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα αυτές οι «πρωτοβουλίες» είναι εξαιρετικά πυκνές και φιλόδοξες. Βεβαίως όλα αυτά ξεπερνούν τα όρια της πρόκλησης και του κυνισμού: πριν καν αποσυρ-

θούν «τα γεράκια του πολέμου» —που αφήνουν πίσω τους «κράνιου τόπο»— έρχονται τα «περιστέρια της ειρήνης», για να αναστηλώσουν τα συντρίμια. Η πρόκληση γίνεται ακόμα μεγαλύτερη αν σκεφτούμε ότι και τα «γεράκια» και τα «περιστέρια» ανήκουν στο ίδιο στρατόπεδο: πολλές από τις κυβερνήσεις που βομβαρδίζουν εμφανίζονται πρόθυμες να... βοηθήσουν την (ηττημένη, εννοείται) Γιουγκοσλαβία να ανορθωθεί· και πολλές από τις επιχειρήσεις που κερδίζουν από τον πόλεμο (π.χ. η Ιντρακόμ, που συμμετέχει στην παραγωγή πολεμικού υλικού για τους πυραύλους Πάτριος) φιλοδοξούν να κερδίσουν επίσης από την ειρήνη και την ανοικοδόμηση (π.χ. η ίδια εταιρία, που φιλοδοξεί να παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στα βαλκανικά τηλεπικοινωνιακά πράγματα).

Ειδικά για το ελληνικό κεφάλαιο, η επιχείρηση ανοικοδόμησης των βαλκανίων αποκτά στρατηγικό χαρακτήρα για πολλούς λόγους. Και γιατί αποτελεί κερδοφόρα διέξοδο για αρκετά υπερσυσσωρευμένα κεφάλαια ή για κεφάλαια που ασφυκτιούν πλέον (προϊούσης της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου) στα στενά πλαίσια των ελλαδικών συνόρων. Και γιατί ισχυροποιεί τη γεωπολιτική θέση του ελληνικού κεφαλαίου στην περιοχή, ενισχύει τη θέση του στην Ευρωπαϊκή Ένωση, του επιτρέπει να διεκδικεί όλο και μεγαλύτερο ρόλο στη μοιρασιά των «σφαιρών επιρροής» και της λείας από τη βαθύτερη και χωρίς προηγούμενο εκμετάλλευση των εργαζομένων των Βαλκανίων (και όχι μόνο). Και γιατί του δίνει «πόντους» απέναντι στην τουρκική αστική τάξη, αναπληρώνοντας τα όποια «κωλύματα» στην αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων (κωλύματα που σταδιακά εγκαταλείπονται και τα οποία δεν υπάρχουν από την τουρκική πλευρά). Και γιατί εξασφαλίζει τη σταθερότητα του αστικού μπλοκ εξουσίας, μιας και, εκτός από τα ηγετικά και με πολυεθνική-πολυκλαδική διαπλοκή τμήματα του ελληνικού κεφαλαίου, τα οποία πρωτοστατούν σ' αυτή την επιχείρηση, ωφέλη προσδοκούν επίσης ευρύτερα και μικρότερης ισχύος τμήματά του. Και γιατί, τέλος, οικοδομεί μακροπρόθεσμες στρατηγικές συμμαχίες αρκετών ελληνικών επιχειρήσεων με μεγάλους πολυεθνικούς γίγαντες· συμμαχίες-συνεταιρισμούς στους οποίους η «ελληνική πλευρά» διεκδικεί σημαίνοντα ρόλο, έχοντας να προσφέρει στον κοινό επιχειρηματικό σκοπό τη γεωγραφική γειτνίαση, τη γνώση της περιοχής και των λαών, τις ήδη καλές πολιτικές σχέσεις, την ήδη υπαρκτή επιχειρηματική και τραπεζική υποδομή κ.λπ.

Οι προσδοκίες από το «σχέδιο Μάρσαλ των Βαλκανίων» είναι μεγάλες για το ελληνικό κεφάλαιο, εξ ου και οι εντατικές διεργασίες εν μέσω του πολέμου. Ανάμεσα σ' αυτές ξεχωρίζουν η συνάντηση του υπουργού Εθνικής Οικονομίας Γ. Παπαντωνίου με 57 επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στο χώρο των Βαλκανίων, η έκτακτη διάσκεψη των υπουργών Βιομηχανίας, Εμπορίου και Οικονομικής Συνεργασίας επτά χωρών της Βαλκανικής στη Σόφια, το σχέδιο ανοικοδόμησης των Βαλκανίων που εξήγγειλε ο πρωθυπουργός Κ. Σημίτης, η επίσκεψη του υφυπουργού Εθνικής Οικονομίας Α. Μπαλτά (μαζί με ομάδα επιχειρηματιών από τη Βόρεια Ελλάδα) στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, οι διαπραγματεύσεις για την εξαγορά της Stopanka (της μεγαλύτερης εμπορικής τράπεζας στη FUROM) από την Εθνική Τράπεζα ή για την εξαγορά από τον ΟΤΕ της πλειοψηφίας του κρατικού τηλεπικοινωνιακού οργανισμού της μαζί με το μανάτζμεντ ή για την εξαγορά της πλειοψηφίας του κρατικού διυλιστηρίου ΟΚΤΑ από τα Ελληνικά Πετρέλαια κ.λπ.⁵ Κι όλα αυτά μόνο στο δίμηνο του πολέμου, γιατί υπάρχουν και πολλές άλλες —ίσως σοβαρότερες— πρωτοβουλίες που έχουν προηγηθεί και ο χώρος δεν επιτρέπει να εκτεθούν αναλυτικά.

Σε κάθε περίπτωση, αυτό που έχει αξία να υπογραμμίσουμε είναι ότι τα συνολικά οφέλη που προσδοκά η ελληνική άρχουσα τάξη απ' αυτή την επιθετική επιχείρηση είναι ασύγκριτα περισσότερα από τις πρόσκαιρες απώλειες κάποιων τμημάτων της (π.χ. τουριστικών ή εξαγωγικών επιχειρήσεων) λόγω του πολέμου⁶. Ότι η «μερίδα του λέοντος» θα περάσει πλέον στα χέρια των ηγετικών τμημάτων του ελληνικού κεφαλαίου (χαρακτηριστικά ο πρόεδρος του ΣΕΒ Ι. Στράτος, ανεβάζοντας τις επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων που δραστηριοποιούνται ήδη στα Βαλκάνια σε 3.500, έκανε λόγο για «μια στροφή από μεσαίου μεγέθους περιορισμένης εμβέλειας ελληνικές επενδύσεις σε μεγάλες στρατηγικές εξαγορές επιχειρήσεων όχι μόνο στη Βαλκανική, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης»⁷). Και τέλος ότι ο ρόλος του κράτους, της επίσημης πολιτείας και των δημόσιων επιχειρήσεων (π.χ. τράπεζες, ΟΤΕ, Ελληνικά Πετρέλαια) είναι ρόλος απροκάλυπτης κρατικομονοπωλιακής προμηθευτικής του ιδιωτικού τομέα: αλλού εξασφαλίζοντας τις κατάλληλες υποδομές (τραπεζικές, τηλεπικοινωνιακές, μεταφορικές κ.λπ.), αλλού παρέχοντας πλείστα όσα κίνητρα και εξαγωγικές επιδοτήσεις, αλλού με την αναδιοργάνωση του Οργανισμού Ασφάλισης Εξαγωγικών Πιστώσεων (ώστε το επιχειρηματικό ρίσκο για τις επενδύσεις στα Βαλκάνια να περάσει, μέσω του προϋπολογισμού, στις πλάτες των εργαζομένων), αλλού συνδέοντας με σαφήνεια τη «βοήθεια» προς τις βαλκανικές χώρες με το αν και κατά πόσο αυτές οι χώρες θα υιοθετήσουν τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς και θα ενταχθούν πειθήνια στη δίνη της κεφαλαιοκρατικής παγκοσμιοποίησης, αλλού φτάνοντας να διεκδικεί «τη συστηματική εκπαίδευση των διαμορφωτών της κοινής γνώμης»⁸! Για τον κυνισμό αυτής της επιχείρησης είναι ενδεικτικό ένα δημοσίευμα του βρετανικού *Guardian*: «Όπως παρατήρησε πρόσφατα στέλεχος της Παγκόσμιας Τράπεζας, κάθε φορά που βλέπει από την τηλεόραση ένα στόχο στρατηγικής σημασίας να καταστρέφεται στη Σερβία, προσπαθεί να τον καταγράψει και να τον θυμάται, γνωρίζοντας ότι “θα ενταχθεί αργότερα στον κατάλογο των αιτημάτων για την παροχή υποστήριξης εκ μέρους της Παγκόσμιας Τράπεζας, ώστε να ανοικοδομηθεί η χώρα”...»⁹.

* * *

Ο αρθρογράφος του ίδιου δημοσιεύματος τοποθετεί ευθύτατα το πρόβλημα του «πολέμου» αυτού: «Η κρίση στο Κοσσυφοπέδιο κατέστησε ορθοφανή τη σχέση της οικονομίας με την κατάσταση του πολέμου ή μη». Ακόμα πιο οφθαλμοφανής γίνεται αυτή η σχέση αν πάρουμε υπόψη τις διαπιστώσεις του Άλβιν Τόφλερ: «... ανάλογα με τον τρόπο που μετράμε, έχουν διεξαχθεί περίπου 150 έως 160 πόλεμοι και εμφύλιες συγκρούσεις σε όλο τον κόσμο από την επιβολή της “ειρήνης” το 1945... περίπου 7.200.000 στρατιώτες σκοτώθηκαν στη διάρκεια των πολέμων αυτών... Η ειρωνεία είναι πως οι στρατιώτες που συνολικά σκοτώθηκαν στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν συγκριτικά λίγο περισσότεροι: περίπου 8.400.000. Αυτό σημαίνει πως, από την άποψη των θανάτων στα πεδία των μαχών, και με την ανοχή μιας μικρής παρέκκλισης, ο κόσμος έχει διεξάγει άλλον έναν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο από το 1945 μέχρι σήμερα. Αν προστεθούν και οι απώλειες σε άμαχο πληθυσμό, τότε το σύνολο φτάνει στον αστρονομικό αριθμό των 33 έως 40 εκατομμυρίων [σ.σ. νεκρών]... Περισσότερα από 60 [σε σύνολο 200] μέλη του ΟΗΕ έχουν εμπλα-

κεί σε πολέμους... Στην πραγματικότητα, από τις 2.340 εβδομάδες που έχουν κυλήσει από το 1945 ως το 1990, η υφήλιος απόλαυσε μόλις τρεις εβδομάδες στη διάρκεια των οποίων δεν υπήρξαν πολεμικές συγκρούσεις. Κατά συνέπεια, αποτελεί συνδυασμό τραγωδίας και ειρωνείας να χαρακτηρίσει κανείς τα χρόνια από το 1945 μέχρι σήμερα ως “μεταπολεμική” εποχή¹⁰! Ειδικά στις αρχές του '90, οι ένοπλες συγκρούσεις διαδέχονται η μία την άλλη: 46 ήταν το 1989, 48 το 1990, το ίδιο το 1991, για να φτάσουν στις 54 το 1992¹¹.

Ο Τόφλερ και ο Ζαν-Λουί Ντιφούρ αποκαλύπτουν και άλλη μια καίρια πλευρά των πολεμικών αναμετρήσεων μετά το 1945: Στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο είχαμε 8.400.000 νεκρούς στρατιώτες και μόνο 1 εκατομμύριο νεκρούς αμάχους, στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο είχαμε 25 εκατομμύρια νεκρούς στρατιώτες και άλλα 20 εκατομμύρια νεκρούς αμάχους, ενώ στους πολέμους μετά το 1945 οι νεκροί στα πεδία των μαχών ήταν 7,5 εκατομμύρια ενώ οι νεκροί άμαχοι από εκτελέσεις, βομβαρδισμούς, δολοφονίες κ.λπ. φτάνουν στον αστρονομικό αριθμό των 40 εκατομμυρίων¹²! Ο πόλεμος στον Κόλπο αλλά και στη Γιουγκοσλαβία επιβεβαιώνουν με το χειρότερο τρόπο αυτή την τάση.

Αποκαλύπτεται, συνεπώς, απ' όσα ήδη αναφέρθηκαν ότι ο πολεμικός παροξυσμός με τον οποίο άνοιξε η δεκαετία και κλείνει ο αιώνας —σύμπτωμα του οποίου είναι και ο «πόλεμος» στα Βαλκάνια— δεν είναι παρά η έξαρση μιας τάσης που χαρακτηρίζει τον κεφαλαιοκρατικό κόσμο μόνιμα. Μια έξαρση που —όπως αποκαλύπτει και η συσχέτιση νεκρών στρατιωτών και αμάχων— γίνεται πιο βάρβαρη και αντιδραστική από ποτέ. Αυτό, βεβαίως, δεν είναι περίεργο. Αν είναι αλήθεια, όπως εύστοχα σημειώνει ο Α. Τόφλερ, ότι «ο τρόπος με τον οποίο κάνουμε πόλεμο απεικονίζει τον τρόπο με τον οποίο πλουτίζουμε» και «τον τρόπο με τον οποίο δουλεύουμε»¹³, τότε πράγματι, αυτοί οι πόλεμοι που χαρακτηρίζουν τη λεγόμενη Νέα Τάξη Πραγμάτων είναι κατ' εικόνα και ομοίωση του σύγχρονου καπιταλισμού — του πιο βάρβαρου και αντιδραστικού καπιταλισμού που γνώρισε η ανθρωπινή ιστορία.

Σημείο τομής για την εδραίωση αυτής της νέας εποχής του καπιταλισμού ήταν η μεγάλη κρίση υπερσυσσώρευσης του 1973-75¹⁴, στην οποία εκδηλώθηκαν με ανοιχτό πλέον και εκρηκτικό τρόπο (μαζί και με άλλους παράγοντες, όπως η ενεργειακή κρίση, τα ριζοσπαστικά κινήματα του 1965-75, η κατάρρευση του συστήματος Μπρέτον Γούντς, οι νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις και εφαρμογές κ.λπ.) τα όρια της προηγούμενης μορφής απόσπασης υπεραξίας και η πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους (μεταξύ 1965 και 1976 το επιχειρηματικό ποσοστό κέρδους έπεσε κατά 37% στη Βρετανία, κατά 16% στη Γερμανία και κατά 12% στην Ιαπωνία). Την ίδια περίοδο στις ΗΠΑ το επενδυμένο κεφάλαιο ανά εργάτη (αλλιώς, η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου) κινείται ταχύτερα από την απόδοση της εργασίας (αλλιώς, το ποσοστό υπεραξίας), υπονομεύοντας το μέσο καπιταλιστικό ποσοστό κέρδους.

Ταυτόχρονα, όμως, μ' αυτή την εκδήλωση και στο βαθμό που το εργατικό κίνημα δεν διαμόρφωνε προγράμματα και πρακτικές ρήξης και ανατροπής της αστικής τάξης πραγμάτων, εκδηλώνονταν από την πλευρά του κεφαλαίου μια στρατηγικών διαστάσεων κινητοποίηση των μηχανισμών αντιρρόπησης της τάσης πτώσης του μέσου ποσοστού κέρδους. Αυτή η στρατηγικών διαστάσεων απάντηση στην κρίση υπερσυσσώρευσης δεν ήταν «μονόπρακτο έργο». Έτσι, σε πρώτη φάση ενεργοποιήθηκαν κάποιες πιο «αυστηρές» πολιτικές

κείνσιανού τύπου. Ακολούθησε το κύμα των Ρήγκαν-Θάτσερ (στις αρχές του '80), το κύμα (ειδικά μετά το 1985) των νέων τεχνολογικών ανακαλύψεων και εφαρμογών (ευέλικτη αυτοματοποίηση, ραγδαία διάδοση πληροφορικής, σύμπλεξη πληροφορικής με τηλεπικοινωνίες, βιοτεχνολογία, νέα υλικά κ.λπ.) και η σύμπλεξή τους με την κεφαλαιοκρατική οικονομία, οι δυνατότητες για το κεφάλαιο που απελευθερώνουν η «κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού» και η στρατηγική ήττα του εργατικού κινήματος.

Φτάσαμε, έτσι, στη δεκαετία του '90, όπου με πιο ευδιάκριτο τρόπο αποκρυσταλλώνονται τα χαρακτηριστικά αυτής της στρατηγικής απάντησης του κεφαλαίου. Μιας απάντησης άκρως επιθετικής και αντιδραστικής.

Η πρώτη πλευρά αυτής της απάντησης —αλλιώς η πρώτη βάση στην οποία επιχειρείται να στηριχτεί μακροπρόθεσμα η αντιστροφή της πτωτικής τάσης των κεφαλαιοκρατικών κερδών— είναι η χωρίς προηγούμενο εκμετάλλευση της εργατικής τάξης, είναι ένας διαρκής και βίαιος κοινωνικός πόλεμος ενάντια στα εργατικά δικαιώματα, που δεν «αντέχει» ούτε καν τον Όσκαρ Λαφοντέν! Είναι ένα νέο καθεστώς ιδιοποίησης απλήρωτης δουλειάς από το κεφάλαιο το οποίο, συνδυάζοντας οργανικά, μετασχηματίζοντας και αναπτύσσοντας τις διάφορες μορφές απόσπασης υπεραξίας, απογειώνει το βαθμό εκμετάλλευσης και την καπιταλιστική κερδοφορία¹⁵. Η πρωτοφανής λιτότητα, η ελαστική εργασία, η μερική απασχόληση, η τεράστια ανεργία, η κατεδάφιση του λεγόμενου κράτους πρόνοιας, η αχαλίωτη εμπορευματοποίηση κάθε κοινωνικής υπηρεσίας, οι τεράστιες ζώνες φτώχειας, η κατασπατάληση των φυσικών πόρων, η άμεση πρόσδεση της εκπαίδευσης στις επιχειρήσεις κ.λπ. είναι πλευρές αυτού του κοινωνικού πολέμου που εξαπολύει το κεφάλαιο με πρωτόγνωρη ένταση και κοινωνική βαρβαρότητα.

Όμως το βάθος της κρίσης αλλά και της απάντησης που αυτή απαιτεί πιέζουν και για μια οργανικότερη αξιοποίηση της διεθνούς διαπλοκής του κεφαλαίου, της διεθνούς διάστασης των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων στην επιχείρηση στρατηγικής αντιροπής της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Εδώ εντάσσονται η ανάπτυξη της ηγεμονικής παρουσίας των πολυεθνικών-πολυκλαδικών μονοπωλίων, η πρωτοφανής διεθνοποίηση-παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου, η αύξηση των εξαγωγών διάφορων προϊόντων, η αξιοποίηση αλλού του φτηνού εργατικού δυναμικού (π.χ. μετανάστες, μετεγκατάσταση επιχειρήσεων κ.λπ.) και αλλού του εξειδικευμένου ή της καλύτερης σύνδεσης εκπαίδευσης-έρευνας-παραγωγής (Σίλικον Βάλεϋ, τεχνολογικά πάρα κ.λπ.), η αξιοποίηση των φτηνών πρώτων υλών, των φορολογικών παραδείσων ή των ανύπαρκτων θεσμών προστασίας του περιβάλλοντος, η κατάκτηση των ακόρεστων αγορών και η αξιοποίηση των όποιων περιθωρίων εκτατικής ανάπτυξης των καπιταλιστικών σχέσεων (Κίνα, Αφρική, πρώην «σοσιαλιστικές» χώρες), οι αναδιατάξεις των συνόρων, η κατάργηση των τελωνειακών φραγμών και η εντατική προώθηση των καπιταλιστικών ολοκληρώσεων (Ε.Ε., NAFTA κ.λπ.), η παγκόσμια συμφωνία επενδύσεων (MAI), η αναδιάταξη των διεθνών οργανισμών (GATT σε ΠΟΕ, ΔΝΤ, ΟΗΕ, αλλά και νέα δομή του NATO), οι άμεσες επενδύσεις στο εξωτερικό, οι αυξομειώσεις στις συναλλαγματικές ισοτιμίες των διάφορων νομισμάτων.

Τούτη η οργανικότερη διαπλοκή του διεθνούς με το εσωτερικό πεδίο, των εγχώριων με τους υπερεθνικούς μηχανισμούς τροφοδότησης του ποσοστού εκμετάλλευσης, σηματοδοτεί την καθολική, πραγματική και σε βάθος αναδιοργάνωση και υπαγωγή των διεθνών σχέσεων

στο κεφάλαιο. Σηματοδοτεί, επίσης, μια πρωτόγνωρη αντιδραστικοποίηση και επιθετικότητα στις διεθνείς σχέσεις απ' όλες τις αστικές τάξεις (όποια θέση κι αν κατέχουν στο διεθνές κεφαλαιοκρατικό-ιμπεριαλιστικό πλέγμα), κάτι άλλωστε που αντιστοιχεί πλήρως στον κοινωνικό κανιβαλισμό που επιδεικνύει το κεφάλαιο στο εσωτερικό μέτωπο.

Αυτή η επιθετικότητα-αντιδραστικοποίηση στις διεθνείς σχέσεις εκφράζεται διπλά: Πρώτον, ως μια έκρηξη των ενδοκαπιταλιστικών ανταγωνισμών, των οικονομικοπολιτικών αντιπαραθέσεων, των γεωστρατηγικών αναμετρήσεων, των συγκρούσεων για τις σφαίρες επιρροής και τη λεία από την εκμετάλλευση των εργαζομένων κ.λπ. Το ότι αυτός ο ανταγωνισμός συνήθως εκφράζεται οικονομικά (π.χ. ο πρόσφατος «πόλεμος της μπανάνας» ή οι συγκρούσεις στην GATT), ότι συχνά εκδηλώνεται ως διαμάχη για τους «κανόνες» που διέπουν τη λειτουργία κάποιων διεθνών οργανισμών (Ε.Ε., Π.Ο.Ε. κ.λπ.) ή ως «συμμαχική» εκστρατεία κατά του Ιράν ή της Γιουγκοσλαβίας ή ως μάχη για την τεχνολογική πρωτοπορία και τα καινότομα προϊόντα, ότι άλλοτε παίρνει τη μορφή της «μάχης δι' αντιπροσώπων» ή και της πολιτιστικής-θρησκευτικής σύγκρουσης, δεν αλλάζει την ουσία του, ούτε τη σκληρότητά του. Δεύτερον, ως μια έκρηξη της εκμετάλλευσης και, συνεπώς, του ανταγωνισμού για τη λεία απ' αυτή την εκμετάλλευση. Μάλιστα, στις διεθνείς σχέσεις όλο και περισσότερο η δεύτερη παράμετρος καθορίζει την πρώτη, όλο και περισσότερο οι διεθνείς αντιπαραθέσεις προβάλλουν ως αντιπαραθέσεις τάξεων και συμφερόντων παρά ως αντιπαραθέσεις εθνών ή πολιτισμών.

Αυτός ο ενδοκαπιταλιστικός ανταγωνισμός, που γίνεται πιο σκληρός όσο πιο σκληρή είναι η εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, όσο πιο μεγάλα είναι τα ποσοστά και η μάζα της υπεραξίας που πρόκειται να μοιραστούν, είναι αναμενόμενο κι παίρνει πιο συχνά από ποτέ και ένοπλη μορφή, να γεννά αναπόφευκτα πολεμικές συγκρούσεις. Συγκρούσεις που, κι αυτές με τη σειρά τους, εγγράφονται στη στρατηγική αντιρρόπησης της τάσης πτώσης του ποσοστού κέρδους. Συγκρούσεις που, όσο κι αν τις «ξορκίζει» ή τις καταγγέλει κάποιος (ας υποθέσουμε ειλικρινά), είναι αδύνατο να τις αποφύγει ή να τις αποτρέπει αν δεν θέσει το δάκτυλο «επί τον τύπον των ήλων». Συγκρούσεις στις οποίες είναι υποχρεωμένος από τα πράγματα να εμπλακεί όποιος αποδέχεται τους «κανόνες του παιχνιδιού» της σύγχρονης κεφαλαιοκρατικής τάξης πραγμάτων, έστω κι αν απ' αυτή την εμπλοκή βγει χαμένος σε σχέση με τους άλλους ανταγωνιστές. (Συνεπώς η Ε.Ε. συμμετέχει στους νατοϊκούς βομβαρδισμούς όχι γιατί οι ηγέτες της δεν έχουν πλέον πολιτικό εκτόπισμα ή γιατί έγινε «σερβιτόρα των ΗΠΑ», αλλά γιατί και η ίδια κινείται στο διεθνές πεδίο με τους ίδιους ακριβώς «κανόνες» και «νόμους», βασική πλευρά των οποίων, βέβαια, είναι η ανισόμετρη ανάπτυξη και ο άνισος συσχετισμός δύναμης — το ίδιο ισχύει και για την Ελλάδα, που συμμετέχει ενεργητικά και δεν «σύρεται» απλώς στον πόλεμο.)

* * *

Ο πόλεμος, λοιπόν, γίνεται οργανικό στοιχείο της νέας εποχής του καπιταλισμού όχι για έναν, μα για πολλούς λόγους:

Πρώτον, ο πόλεμος αποτελεί μηχανισμό καταστροφής παραγωγικών δυνάμεων και εργατικού δυναμικού και εκτόνωσης της κρίσης υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου. Τα στοι-

χεία για τη διάλυση της παραγωγικής βάσης της Γιουγκοσλαβίας αλλά και για το νέο συσχετισμό μεταξύ νεκρών στρατιωτών και αμάχων αποτελούν μια τραγική επιβεβαίωση.

Δεύτερον, ο πόλεμος αναχαιτίζει επίσης την πρωτική τάση του ποσοστού κέρδους και εκπονώνει την κρίση υπερσυσσώρευσης τόσο με την «πολεμική κατανάλωση» όσο και με την «ειρηνική ανοικοδόμηση». Σε ό,τι αφορά ειδικά την «κατανάλωση» οπλικών συστημάτων και τα κέρδη που αυτή αποφέρει, έγιναν ήδη αναφορές στην αρχή του κειμένου. Εδώ αξίζει να επισημάνουμε μια επιπλέον πλευρά. «Κερδοσιμένες» απ' αυτή την κατανάλωση δεν είναι μόνο οι παραδοσιακές πολεμικές βιομηχανίες, το γνωστό μας Στρατιωτικο-Βιομηχανικό Σύμπλεγμα, που είχαν κάμψη κερδοφορίας και πωλήσεων και με τον πόλεμο ανακάμπτουν. Σήμερα πλέον τα όρια «πολεμικής» και «ειρηνικής» βιομηχανίας είναι δυσδιάκριτα (π.χ. η Ιντρακόμ, η General Electric, ο Γερμανός, η Daimler-Chrysler είναι πολεμικές ή ειρηνικές βιομηχανίες;). Τα σύγχρονα οπλικά συστήματα χαρακτηρίζονται περισσότερο από τις τεχνολογικές τους δυνατότητες (νέα υλικά, πληροφορική υποδομή κ.λπ.) παρά από οτιδήποτε άλλο. Γι' αυτό και η άνοδος των κερδών που έφερε ο πόλεμος δεν αφορούσε μόνο τις αμιγώς πολεμικές βιομηχανίες.

Ας επικαλεστούμε και πάλι τον Α. Τόφλερ: «Με τον όρο “πολιτικοποίηση” εννοούμε τη μεταφορά των σχετικών με το στρατό εργασιών που γίνονταν άλλοτε από ειδικευμένες στρατιωτικές βιομηχανίες σε πολιτικού προσανατολισμού βιομηχανίες». Την ίδια στιγμή, συνεχίζει, «μια πιο εκτεταμένη αντίστροφη πορεία προσαρμόζει τις πολιτικές βιομηχανίες σε στρατιωτικούς προσανατολισμούς». Και παρακάτω: «Ο βασικός σκοπός ενός στρατιωτικού βιομηχανικού συγκροτήματος σε οποιαδήποτε χώρα ήταν να παράγει αντικείμενα που λέγονται “όπλα”... Φυσικά υπήρχαν πάντα μερικά “διπλής χρήσης” προϊόντα, που αρχικά είχαν κατασκευαστεί για πολιτικούς σκοπούς και αργότερα χρησιμοποιήθηκαν από τους στρατιωτικούς... [Σήμερα] ο αριθμός των αντικειμένων διπλής χρήσης αυξάνεται δυναμικά. Και όταν κοιτάζουμε πέρα από τα προϊόντα και τις τεχνολογίες τα συνθετικά τους στοιχεία και τις υποτεχνολογίες, διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των δυνατών στρατιωτικών εφαρμογών πολλαπλασιάζεται... Κατά συνέπεια, εκείνο που κάποια στιγμή ενδέχεται να δούμε είναι η πλήρης εξαφάνιση των εξειδικευμένων στρατιωτικών εταιριών ή τη συγχώνευσή τους με μη στρατιωτικές εμπορικές επιχειρήσεις. Το παλίο στρατιωτικοβιομηχανικό κατεστημένο θα μεταμορφωθεί σ' ένα πολιτικοστρατιωτικό κατεστημένο»¹⁶. Προς επικύρωση των διαπιστώσεών του, ο Τόφλερ προσκομίζει τη μαρτυρία του Χανκ Χέιζ, προέδρου της Τέξας Ινστρούμεντ: «Αν χρειαζόταν να καταγράψουμε τι θα θέλαμε να δούμε να συμβαίνει, θα ήταν να ενωθούν ο στρατιωτικός και ο εμπορικός τομέας, ώστε να είμαστε σε θέση να παράγουμε ταυτόχρονα και παράλληλα στρατιωτικά και εμπορικά βιομηχανικά προϊόντα». Το συμπέρασμα του Τόφλερ είναι δραματικό: «Οι πιθανότητες εμπέδωσης της ειρήνης θα μειωθούν. Γιατί αυτό που αντιμετωπίζει τώρα ο κόσμος είναι η πολιτικοποίηση του πολέμου και των όπλων»! Είναι ακριβώς το συμπέρασμα μιας εξέλιξης που στρατιωτικοποιεί την οικονομία και «οικονομικοποιεί» τον πόλεμο (εξ ου και η κυνική χρηματική αποτίμηση του πολέμου —πόσο κοστίζει ένα Στελθ ή ένας Τόμαχκ, μια ώρα πτήσης του Τορνέντο ή η εκπαίδευση των στρατιωτών και ο εξοπλισμός του UCK).

Τρίτον, ο πόλεμος είναι η πιο βάρβαρη και απάνθρωπη μορφή διευθέτησης του οξυμμένου διεθνούς ενδοκαπιταλιστικού ανταγωνισμού για τη μοιρασιά της λείας από την εντατι-

κότερη εκμετάλλευση των εργαζομένων. Ειδικά σ' αυτόν τον πόλεμο, επίδικα αντικείμενα είναι οι πλούσιες πλουτοπαραγωγικές πηγές της περιοχής, οι νέοι δρόμοι των μεταφορών και οι αγωγοί μεταφοράς ενέργειας, το φτηνό αλλά και εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, η εκτατική καπιταλιστική ανάπτυξη στο πρώην ανατολικό μπλοκ, η παρενόχληση από τις ΗΠΑ της πορείας ολοκλήρωσης της Ε.Ε. και του Ευρώ (το οποίο στη διάρκεια της κρίσης έχασε έδαφος απέναντι στο δολάριο), η διαμόρφωση προσβάσεων από τις ΗΠΑ κοντά σε άλλες «θερμές» περιοχές και ιδίως στη Ρωσία, η επίδειξη ισχύος της μοναδικής κοσμοκρατειρας, των ΗΠΑ, προς κάθε κράτος και λαό που θα έκφραζε αντιστάσεις στην πολιτική τους κ.λπ. Μάλιστα, από τη στιγμή που εξέλιπε το «αντίπαλο δέος» (τόσο ο λεγόμενος «υπαρκτός σοσιαλισμός», όσο και το εργατικό κίνημα της Δύσης), ο ενδοκαπιταλιστικός ανταγωνισμός έχει τα περιθώρια, την «άνεση» να εκδηλώνεται πιο ανοιχτά, να κάνει πιο φανερό το βαθύτερο περιεχόμενό του, να φτάνει ως και την πολεμική αναμέτρηση.

Τέλος, ο πόλεμος συμβάλλει στην ένταση της εκμετάλλευσης και στην ενίσχυση της πολιτικής κυριαρχίας του κεφαλαίου απέναντι στην εγχώρια του εργατική τάξη. Είναι ενδεικτικό ένα δημοσίευμα της *Καθημερινής* (22/4/1999), το οποίο καλούσε τον ελληνικό λαό να αναλάβει τις ευθύνες του για τους κινδύνους που επιφέρει ο πόλεμος στο μεγάλο «εθνικό στόχο» της ένταξης στην ΟΝΕ και να εκφράσει την... αλληλεγγύη του προς τις θυσίες που κάνει ο γιουγκοσλαβικός λαός με τις θυσίες που ο ίδιος ο ελληνικός λαός θα κάνει για να μπούμε στην ΟΝΕ και να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας! Επίσης χαρακτηριστικά είναι τα γκάλοπ, που δείχνουν μια κάποια συσπείρωση γύρω από την κυβέρνηση Σημίτη μετά τον πόλεμο.

Αλλά αυτό δεν είναι ανεξήγητο. Πάντα ο πόλεμος —και ο προκείμενος— ήταν ένα ισχυρό σοκ για τις εργατικές και λαϊκές συνειδήσεις. Και συνάμα ένα στοίχημα: θα αναζητήσουν την απόκρουσή του στο βάλτο της αστικής κοινωνίας που τον γεννά διαρκώς, αναπόφευκτα και νομοτελειακά ή στην ανατροπή της;

Σημειώσεις

1. Για τον πόλεμο στον Κόλπο δεξ: Γ. Δελαστί - Κ. Γιαννίκος, *Θύελλα στον Κόλπο - Το «άγνωστο» χθες και σήμερα της Μ. Ανατολής*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 1992 και Τ. Φωτόπουλος, *Ο πόλεμος στον Κόλπο - Η πρώτη μάχη στη σύγκρουση Βορρά-Νότου*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991.

2. Για τη σύζτηση γύρω από τις βαθύτερες αιτίες των πολέμων, δεξ τα εξής: Α. Τόφλερ, *Πόλεμος και αντιπόλεμος*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1994 - Β. Ι. Λένιν, *Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1986 - Κ. φον Κλαούζεβιτς, *Περί του πολέμου*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1997 - Δ. Δημούλης-Χ. Γιαννούλη, *Η διαλεκτική του πολέμου-Εθνη, τάξεις, πολιτική*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1995 - J. Keegan, *Η ιστορία του πολέμου*, εκδ. Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνης, Αθήνα 1997 - Π. Κονδύλης, *Θεωρία του πολέμου*, εκδ. Θεμέλια, Αθήνα 1997 - Κ. Λήμπνεχτ, *Μιλταρισμός και αντι-μιλταρισμός*, εκδ. Παρουσία, Αθήνα 1983.

3. Τα στοιχεία για τα οικονομικά του πολέμου στηρίχτηκαν σε δημοσιεύματα των εφημερίδων: *Το Βήμα*, 28/3, 11/4, 18/4 - *Ελευθεροτυπία*, 25/4, 18/4, 15/4 - *Η Καθημερινή*, 18/4, 28/4, 9/5 - *Επενδυτής*, 24-25/4/1999.

4. Ενδεικτικά, *Ριζοσπάστης*, 14/5/1999.

5. Ενδεικτικές πηγές για την πρόσφατη δραστηριότητα του ελληνικού κεφαλαίου στα Βαλκάνια σε δημοσιεύματα των εφημερίδων: *Ριζοσπάστης*, 25/4/1999 - *Τα Νέα*, 21/4, 22/4/1999 - *Το Βήμα*, 28/4, 9/5/1999 - *Ελευθεροτυπία*, 4/4, 10-11/4, 18/4, 21/4/1999 - *Η Καθημερινή*, 28/3, 6/5, 9/5/1999.

6. Χαρακτηριστικό κείμενο αυτής της πραγματικότητας το Α. Κολιάτσου, «Οι θετικές επιπτώσεις της κρίσης στο Κόσοβο για το ΧΑΑ», εφημ. *Επενδυτής*, 24-25/4/1999.
7. *Το Βήμα*, 25/4/1999.
8. Δες ενδεικτικά τα δημοσιεύματα σε *Κέρδος*, 4/5/1999 και *Επενδυτής*, 17-18/4/1999.
9. *Καθημερινή*, 27/4/1999.
10. Άλβιν Τόφλερ, *Πόλεμος και Αντιπόλεμος*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1994, σσ. 29-30.
11. *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 2.12.1993.
12. Άλβιν Τόφλερ, *ό.π.*, σσ. 66-67 και Ζαν-Λουί Ντιφούρ, *Ο πόλεμος στον 20ό αιώνα*, Hachette, Παρίσι 1993.
13. Άλβιν Τόφλερ, *ό.π.*, σσ. 16 και 17.
14. Δες Β. Μηνακάκης, «Εργασία και εμετάλλευση στο 2000», εφημ. *Πριν*, 4/7/1997, όπου και σχετική βιβλιογραφία, παραπομπές και πηγές.
15. Στο ίδιο και επίσης Β. Μηνακάκης, *Λευκή Βίβλος της ΕΟΚ - Ο Μεσαίωνας του 2000*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 1994 και Β. Μηνακάκης, «Εργατικές αμοιβές και κεφαλαιοκρατική κερδοφορία», *Ουτοπία*, τ. 32, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1998.
16. Α. Τόφλερ, *ό.π.*, σσ. 264-272.

Ονορέ Ντωμιέ, *Έχετε το λόγο*, 1835